

Novikov V. V., Borovikova V. S. Warranty of freedom of conscience and religion in Ukraine

The article explores the issues with legal guarantees of freedom of conscience and religion in Ukraine. Focuses on the reorientation of Ukrainian society on a new world Outlook, moral and ethical values as a consequence of social changes in the state. Indicates the creation of new national legislation on freedom of conscience and religion, which passed the authoritative expertise of international organizations. Underline the presence of the inter-denominational conflicts that require resolution with the help of theological and legal mechanisms. The analysis of articles of the Constitution of Ukraine and law of Ukraine «On freedom of conscience and religious organizations as legal guarantees of freedom of conscience». Confirmed the existence in Ukraine of religious pluralism. It is concluded that the current legislation about freedom of conscience and religion provides an implementation of the freedom of thought and guarantees the protection of the rights of believers and religious organizations.

Key words: *freedom of conscience, the law, Church-state relations, rights and freedoms, guarantees, denomination, religious organization.*

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК 347.672(438)/1918-1939/

О. Б. Онишко

ФОРМИ ТА ВИДИ ЗАПОВІТІВ НА ТЕРИТОРІЯХ ПІВДЕННИХ ВОЄВОДСТВ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)

Розглянуто поняття «заповіт», його правові форми та види. Визначено відмінності між заповітом та кодицилем на територіях південних воєводств Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). Охарактеризовано усний і письмовий заповіти та умови їх укладення. Подано основні критерії чинності заповітів та їх відкликання. Розглянуто, відповідно до норм чинного тоді законодавства, основні вимоги до осіб, які могли бути свідками під час укладання усних заповітів. З'ясовано можливість укладення спрощених заповітів для військових та осіб, які підпадали під дію Закону Польщі «Про розпорядження останньої волі військових осіб».

Ключові слова: *заповіт, кодициль, відкликання заповітів, свідки, розпорядження останньої волі, спадкодавець, спадкоємець, спадщина.*

Постановка проблеми. Південні воєводства Польщі охоплювали Львівське, Краківське, Станіславське, Тернопільське. На цих землях був чинний Австрійський цивільний кодекс 1811 р. разом із польськими законами, прийнятими Сеймом Другої Речі Посполитої. Особливо-

стями укладення заповітів на цих землях було те, що єдиного нормативно-правового акта щодо уніфікації норм стосовно спадкування та умов укладення заповітів не було, у разі виникнення такої потреби у населення (часто неписьменного) закон дозволяв укладати усні заповіти.

Такі заповіти з юридичного погляду не були порушенням норм законодавства, бо передбачені Австрійським цивільним кодексом, однак присутність свідків не давала гарантій спадкоємцям на отримання частки спадщини, оскільки людський фактор відігравав неоднозначну роль (смерть, недобросовісність, погана пам'ять свідків, неприязні стосунки свідків із майбутніми спадкоємцями тощо).

Вказаний кодекс також передбачав і письмове нотаріальне посвідчення розпорядження останньої волі спадкодавця, однак послуги нотаріусів необхідно було оплатити і не кожен спадкодавець міг собі це дозволити. Нині Австрійський цивільний кодекс 1811 р. є чинним, однак норми щодо усних заповітів було вилучено з нього у післявоєнний період.

Стан дослідження. Це питання, зокрема, досліджували відомі польські правники кінця XIX – початку XX століття, які аналізували формування цивільного права загалом та спадкового права зокрема в умовах виникнення та формування нової польської держави – Другої Речі Посполитої. До цих науковців належать: В. Абрахам, Ф. Бердовський, Ф. Золл, С. Голуб, Е. Маргуліс, Х. Конік, С. Самолевич та інші.

Вони були відомі у сфері цивільного права, більшість із них – члени кодифікаційної комісії Польщі щодо створення єдиного кодифікованого нормативно-правового акта в сфері регулювання цивільних відносин.

Варто виокремити й українських правників тієї епохи: С. Дністрянського, К. Левицького, С. Федака, М. Шухевича. У сучасний період частково цю тему досліджували І. Бойко, В. Гомонай, М. Гримич, В. Макарчук, Б. Ринажевський, Н. Рудий, а також польські історики права такі, як: З. Зажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза тощо.

Мега статті – аналіз основних видів та форм заповітів, умов їх укладення, характеристика осіб, які були не в змозі самотійно скласти заповіти або могли розпоряджатися останньою волею лише у певній частині відповідно до чинних нормативно-правових актів на території південних воєводств Польщі (1918–1939 рр.).

Виклад основних положень. Відповідно до ст. 553 Австрійського цивільного кодексу заповітом називається останнє волевиявлення особи, якщо у ньому було визначено спадкоємця.

У разі, якщо документ містив інші розпорядження, він називався кодицилем*. Отже, кодициль був не лише записом останньої волі, а й розпорядженням, яке виключало родичів із заповіту (так званий негативний заповіт). Другою відмінністю між цими двома документами було те, що заповіт, складений пізніше, анулював попередній, а кодициль – ні (ст. 714 Австрійського цивільного кодексу).

Чи розпорядження останньої волі було заповітом чи кодицилем оцінювалося відповідно до його змісту, водночас назви та вирази, використані автором, не бралися до уваги. Наприклад, у заповіті вказано, що спадкодавець залишає власний «кров'ю зароблений» маєток своєму братові. Отже, інші родичі, яких визначав закон як спадкоємців, не могли оскаржувати заповіт у суді з метою виділення їм частини майна, яку спадкодавець заробив «не кров'ю». Усний кодициль не мав правового значення у разі, якщо свідки у судовому порядку не пам'ятали його змісту [2, с. 113–114].

Якщо умовами укладення договорів були «добра віра» та «звичай чесної ділової репутації» (ст. 107 Зобов'язального кодексу Польщі) [5], то під час укладення заповітів бралася до уваги лише воля спадкодавця.

Однак, слід зауважити, що після оголошення заповіту, правник мав тлумачити волю спадкодавця відповідно до норм права та здорового глузду. Наприклад, якщо спадкодавець у заповіті вказав, що його спадкоємцями є А, В, С, і Д, і кожному належатиме 1/5 спадкового майна, то очевидно він помилився в розрахунках. Помилка враховувалася тоді, коли було очевидно, що спадкодавець помилився. Якщо спадкодавець визначив одного чи кількох спадкоємців, але залишена їм спадщина не охоплювала всього майна, то не вказане у заповіті майно розподілялося між іншими спадкоємцями відповідно до закону [1, с. 630, 655].

Право на прибуток від спадщини мали особи, в яких не було чітко визначеної частини спадку. В разі наявності чітко визначених частин спадщини кожному спадкоємцю, але не увесь обсяг спадкового майна був визначений у заповіті. Майно, що не було вказане

* Кодициль – додаток до заповіту. В римському праві – неформальне розпорядження майном на випадок смерті, але, на відміну від заповіту, – без визначення спадкоємця. Під визначенням «неформальне» розуміли не обов'язковість дотримання певної форми, наприклад, проголошення обов'язкових слів, письмова форма тощо. Кодициль міг замінювати заповіт або бути додатком до нього. У ньому конкретизувалось волевиявлення спадкодавця, однак правової сили заповіту він не мав.

у заповіті, розподілялося відповідно до норм, які визначали спадкування за законом.

У § 563 Австрійського цивільного кодексу зазначено, що той, хто отримував спорожнілу частину спадщини, також приймав і зобов'язання з цим пов'язані (наприклад, виплата боргу), якщо це не стосувалося особистих стосунків. Наприклад, до особистих стосунків могла належати умова отримання спадщини внаслідок одруження із донькою спадкодавця. Однак такі умови поділялися на особисті та неособисті. Так, до неособистих належали, наприклад, написання наукової праці або догляд за гробівцями спадкодавців.

Спадкодавець мав сам визначити у заповіті спадкоємця, водночас ім'я останнього могло бути вказане не чітко, а достатньо було залишити вказівки на ту чи іншу особу, які не викликали сумнівів. Наприклад, спадкоємцем міг бути єпископ тарновський*.

Умови чинності заповітів та кодицилів:

- 1) дієздатність спадкодавця;
- 2) волевиявлення спадкодавця (відсутність фізичного та психологічного тиску, введення в оману, симуляції, підступу, куражу в нетверезому стані);
- 3) розпорядження останньої волі повинно було бути вчинене обдумливо, чітко, у визначеній законом формі [10];
- 4) зміст заповіту чи кодицилю не міг суперечити нормам закону, однак, якщо такий зміст суперечив нормам § 762 Австрійського цивільного кодексу, заповіт мав силу на користь обділених спадкоємців за законом. У цьому разі втрачали частину прав на спадщину спадкоємці, визначені у заповіті.

Не мали права складати заповіти особи, повністю позбавлені дієздатності внаслідок розумової хвороби чи п'янства. Виняток існував у разі остання тимчасового повернення до свідомості на підставі показів свідків [11, с. 537].

Особи обмежено дієздатні внаслідок марнотратства, постійного п'янства та зловживання отрутами, які впливали на свідомість, мали право довільно розпоряджатися лише половиною своєї спадщини [12, с. 89–90]. З огляду на цю норму, марнотратник у заповіті міг залишити спадкоємцям лише половину свого майна, а якщо законних спадкоємців не було, то правовірним був його заповіт щодо всього

* У римо-католицькій церкві – духовна особа, наділена безпосередньою духовною владою у вірненій йому адміністративно-територіальній одиниці, тобто в певному костелі на визначеній території Другої Речі Посполитої [4, с. 855].

спадкового майна. Щодо форми укладення заповітів, то вони поділялися на приватні та публічні (нотаріальні). Приватні, своєю чергою, могли бути звичайні та надзвичайні. Звичайні заповіти також мали дві форми: усну та письмову.

Письмові заповіти можна було складати власноруч – так звані голографічні, а також могли бути алогографічними, тобто написаними іншою особою від імені спадкодавця. Голографічна форма заповіту передбачала написання спадкодавцем розпорядження останньої волі самостійно від свого імені й без свідків із указанням дати, підпису, ім'я, прізвища, місця його складання. Достатньо було підписати заповіт або прізвищем, або іменем (наприклад, заповіт у формі листа до родини). У разі алогографічного заповіту закон не встановлював, що увесь документ повинен бути написаний однією особою. Умовами написання алогографічного заповіту були: присутність не менше трьох свідків; їх підписи ззовні та в середині документа [7, с. 164–166].

Надзвичайні заповіти також були двох видів: складні та спрощені. Складні заповіти (§ 580 Австрійського цивільного кодексу) передбачали, що у разі, якщо спадкодавець не міг чи не вмів читати і писати, то один зі свідків, за присутності двох інших, перечитував написаний із його слів заповіт, на якому спадкодавець ставив свій підпис. Якщо спадкодавець був неписьменний, то він ставив не підпис, а певний знак біля свого прізвища, написаного свідком [12, с. 201–209].

Спрощені заповіти могли бути укладені в усній формі у присутності двох свідків у разі наявності у спадкодавця: заразної хвороби; довготривалої морської подорожі; заповіти у зв'язку із вступом на військову службу.

В австрійському праві також були так звані «містичні заповіти». Зміст такого заповіту не був чітко визначений і міг уточнюватися іншими документами. Наприклад, спадкодавець міг визначити спадкоємця у документі, який був у письмовому столі, опечатаний сімома печатками. У § 582 Австрійського цивільного кодексу визначено, що розпорядження останньої волі спадкодавця, зроблене у вигляді посилання на таблицю чи інший писаний документ, мало силу лише тоді, коли такий документ виконаний із дотриманням усіх умов, необхідних для написання заповіту. Крім того, такі письмові вказівки могли бути використані лише для тлумачення останньої волі спадкодавця [6, с. 338–340].

За кількістю учасників заповіти поділялися на одноосібні та спільні. Здебільшого заповіти склалися одноосібно, а спільно могли укладатися лише подружні заповіти. Зміст останніх полягав у тому, що кожен із подружжя в одному заповіті міг указати спадкоємцем іншого

з подружжя або своїх родичів чи сторонніх осіб. У разі, якщо один із подружжя відкликав свою частину заповіту, розпорядження останньої волі другого з подружжя залишалося в силі. Спільні подружні заповіти були чинними лише у разі існування шлюбу [3, с. 1–3].

Публічні заповіти поділялися на нотаріальні та консулярні.

Нотаріальні заповіти повинні були бути складені двома нотаріусами або одним нотаріусом у присутності двох свідків. Такі заповіти прирівнювалися до судових розпоряджень останньої волі, якщо вони були складені перед нотаріусом або перед судом особою з 14 років. В останньому випадку таке розпорядження фіксувалося в протоколі судового засідання (ст. 141 Закону Польщі про нотаріат, §§ 569, 587 Австрійського цивільного кодексу).

Консулярні заповіти укладалися громадянами Польщі, які перебували за межами держави, у присутності представників консульських установ, які й засвідчували їх чинність [8].

Усні заповіти укладалися у присутності трьох свідків, які повинні були розуміти спадкодавця та засвідчити його вільне волевиявлення. Для достовірності австрійський закон рекомендував записати свідкам, кожному окремо або спільно, розпорядження останньої волі спадкодавця, щоб надалі під час надання показів у суді такі записи дали змогу відновити пам'ять.

Якщо один із трьох свідків визнав, що не пам'ятає змісту розпорядження останньої волі спадкодавця, то такий заповіт визнавався недійсним. Однак, якщо свідків було чотири, один із яких помер, інший не пам'ятав змісту розпорядження останньої волі, то заповіт уважався дійсним, якщо двоє останніх підтвердили зміст заповіту. Також заповіт уважався дійсним у разі, коли один зі свідків у момент підтвердження слів спадкодавця виявився недієздатним або обмежено дієздатним, тоді як двоє інших свідків підтвердили останню волю спадкодавця [1, с. 734–735].

Отже, місцевий суд у разі ухвалення рішення щодо спадщини за фактом смерті спадкодавця був зобов'язаний з'ясувати наявність розпорядження останньої волі спадкодавця та оголосити її. Якщо заповіт був усний, суд повинен був заслухати свідків навіть без присяги, якщо іншого не вимагали зацікавлені сторони (близькі родичі спадкодавця).

Публічні заповіти чи кодицилі укладалися у формі нотаріального акта, написаного нотаріусом або власноручно, засвідченого нотаріусом та залишеного у нього на зберігання. Також дозволялося висловити розпорядження власної волі у присутності нотаріуса, який складав відповідний протокол у присутності іншого нотаріуса або двох

свідків із дотриманням вимог складання нотаріальних актів. У разі власноручного написання заповіту нотаріусу не обов'язково потрібно було знати його зміст. Основне, щоб нотаріус дотримувався всіх умов його зберігання. В разі складання іншомовного заповіту, до нього долучався переклад польською мовою.

01.01.1934 із набранням чинності Закону Польщі «Про нотаріат» заповіти, складені у суді, втратили законну силу, а заповіти, складені у присутності двох нотаріусів чи одного нотаріуса та двох свідків, отримали силу судових розпоряджень останньої волі, якщо вони були складені у встановленому законом порядку [10].

Відкликати заповіт нотаріус мав право лише на вимогу спадкодавця або його уповноваженої особи. Такий заповіт втрачав характер публічного заповіту, однак міг залишитися приватним із дотриманням усіх указаних вимог. Якщо відкликання заповіту відбувалося в нотаріальній формі, то нотаріус складав протокол і вказував це в самому заповіті. Свідками під час складання заповітів не могли бути: особи, яким не виповнилося 18 років, недієздатні, обмежено дієздатні (сліпі, глухі, німі), і такі, що не володіли мовою спадкодавця, особи, які не вміли читати та писати, спадкоємці, їх родичі (дружина, діти, брати, сестри, інші члени родини), їх прислуга, а також їх законні представники (адвокати, довірені особи). У разі складання заповітів у екстремальних умовах (на кораблях, в осередках, де панувала заразна хвороба), свідками під час укладення заповітів могли бути особи, яким виповнилося 14 років [8, с. 170–171].

За наявності надзвичайних умов складання заповітів австрійський закон містив норми щодо так званих «привілейованих» заповітів. Отже, у надзвичайних умовах складення заповіту вважалося дійсним: 1) за наявності двох свідків; 2) присутність одночасно свідків під час оголошення останньої волі у разі існування ризику зараження хворобою; 3) якщо свідками були особи, яким виповнилося 14 років.

Окремі норми укладення заповітів стосувалися і військових осіб. До військових належали: солдати чинної польської армії; допоміжний персонал; військові, які несли службу на залізничному транспорті, пошті, на дорогах; особи, які виконували особливі військові доручення; особи, які належали до військових округів на час мобілізації, військових дій чи перебування у полоні. Для таких осіб закон вважав чинними заповіти: написані та підписані власноручно, написані іншою особою, але підписані власноручно спадкодавцем та двома свідками, усні заповіти у формі розпоряджень поранених та хворих у присутності двох свідків, усні, однак зазначені у протоколі, складеному військовим суддею (мали публічний характер). Закон

дозволяв присутність свідків, котрим виповнилося 17 років, яким не обов'язково було бути присутніми одночасно під час складення розпорядження останньої волі [9]. Вказані розпорядження останньої волі були чинними ще рік після припинення надзвичайних обставин спадкодавця. Строк міг бути продовжений у разі позбавлення дієздатності спадкодавця до складення іншого заповіту. Заповіти також не втрачали законної сили у разі, якщо спадкодавець помер чи загинув перед завершенням визначеного терміну.

Висновки. З огляду на зазначене зауважимо, що письмові, за-свідчені нотаріально заповіти мали чітко визначену правову форму й важливе значення для захисту інтересів і спадкодавця, і спадкоємців. Усні ж заповіти залежали від відповідальності та добропорядності свідків, наявності у них внутрішнього відчуття обов'язку та лояльності до особи спадкодавця. Однак у зв'язку із розвитком суспільних відносин та підвищенням освіти громадян усні заповіти поступово переставали бути актуальними, а у новому польському законодавстві – Спадковому законі 1946 р., а надалі і в Польському цивільному кодексі 1964 року їх передбачено не було. Не містили і вказані нормативно-правові акти і так звані містичних заповітів, які залишилися в минулому форматі міжвоєнного періоду чинної тоді редакції Австрійського цивільного кодексу.

1. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego / pod. red. H. Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt XII–XVI. – 1525 s.

2. Głos Adwokatów: Miesięcznik, poświęcony prawu i sprawom zawodowym adwokatury / Głos Adwokatów. – Kraków: Styczeń, 1929. – Zeszyt I. – 296 s.

3. Goląb S. Rodzina i własność / S. Goląb // Gazeta Sądowa Warszawska. – Warszawa: Wydawnicze Towarzystwo popierania Wiedzy Prawniczej, 1934. – S. 1–3.

4. Jaworski W.-L. Kodeks cywilny austriacki / W.-L. Jaworski. – Kraków, 1905. – 864 s.

5. Kodeks zobowiązań. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Dz. U. – 1933. – № 82. – Poz. 598 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

6. Lisowski Z. Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach Zahodnich Rzeczypospolitej Polskiej / Z. Lisowski. – Poznań: Drukarnia Państwa, 1933. – 720 s.

7. Nagórski Z. Prawo cywilne spadkowe / Z. Nagórski. – Warszawa: Druk. Zakładu Graficznego B. A. Buraty, 1922. – 201 s.

8. O organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów. Ustawa z dnia 11 listopada 1924 r., Dz.U. – № 103. – Poz. 944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

9. O rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych z dnia 17 marca 1933 r. Ustawa Rzeczypospolitej Polskiej. – Dz. U. – № 31. – Poz. 262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

10. Prawo o notariacie. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Dz.U. – № 84. – Poz. 609 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

11. Przegląd Notarialny: dwumiesięcznik poświęcony sprawom notariatu. – Kraków, 1936. – № 24. – 720 s.

12. Samolewicz S. Zarys prawa cywilnego obowiązującego w b. zaborze austriackim / S. Samolewicz. – Lwów: Księgarnia Nakładowa, 1932. – 272 s.

Онышко О. Б. Формы и виды завещаний на территориях южных воеводств Польши (1918–1939 гг.)

Рассмотрено понятие «завещание», его правовые формы и виды. Определены различия между завещанием и кодицилом на территориях южных воеводств Польши в межвоенный период (1918–1939 гг.). Охарактеризованы устное и письменное завещания и условия их заключения. Определены основные критерии действия завещаний и их отзыва. Рассмотрены, в соответствии с нормами действующего в то время законодательства, основные требования к лицам, которые могли быть свидетелями при заключении устных завещаний. Уяснена возможность заключения упрощенных завещаний для военных и лиц, на которых распространялось действие Закона Польши «О распоряжении последней воли военных лиц».

Ключевые слова: завещание, кодициль, отзыв завещаний, свидетели, распоряжения последней воли, наследодатель, наследник, наследство.

Onyshko O. B. Forms and types of testaments in the South regions of Poland (1918–1939)

The concept of testament, their legal forms and views are considered in the article. The differences between testament and codicil in the southern provinces of Poland in the interwar period (1918–1939 gg.) are identify. The oral and written testaments and conditions of it's conclusion are characterized. The main essences of testament's validity, testament's recall are submitted. According to the rules in force at that time the basic requirements to the people who could be witnesses of the oral wills are considered in the article. The possibility of making a simplified testaments for the military people and outhere people who was a subject of the law «About the orders of the last will of the military persons». As for the form of making testaments, they were divided into private and public (notary). Private, in turn, could be ordinary and extraordinary. Ordinary wills also had two forms: oral and written. Extraordinaries testaments had two types: complicated and simplified. Simplified wills could be concluded by oral in the presence of two witnesses. The main reasons of the testator had to be: contagious disease, long sea travel, military service. Oral testaments needed the presence of three witnesses who were to testify understand the testator and his free will. Notarial testaments had to be made by two notaries or one notary in the presence of two witnesses. These testaments were equated to the court orders last will if they had been written before a notary or before a court by a person of 14 years. In the last case that will had fix in the protocol of court session.

Key words: testament, codicil, recall of testaments, witnesses, orders of last will, the testator, legal heir, haritage.

Стаття надійшла 10 листопада 2016 р.